

Voor en na de Reformatie te IJlst,

door

H. J. BUSÉ.

V O O R W O O R D.

Een enkel woord over de vonnissen van het Friesche Hof vóór en na de Hervorming, waaruit ik voor dit artikel alleen die ontleende, welke betrekking hebben op IJlst.

Opdat de lezer eenigszins zal kunnen oordeelen over het geheele materiaal, deel ik hier het volgende mede.

Het aantal vonnissen van af 3 December 1525, (waarbij Wilhelmus Tancks, die Maria geblasphemeerd heeft, tot tongpriet en boetedoening wordt veroordeeld), tot 4 December 1574, bedraagt ongeveer 220.

Vóór 1525 worden echter geen vonnissen gevonden, die betrekking hebben op ketterij, tenzij men dat van Heynrick van Eewijck meërekent, die 2 Maart 1517 veroordeeld wordt, een stuk van zijn tong gesneden te worden, „omdat hij grijsselicken en onchrystelyck tegens God almachtich mondelyck heeft geblassemeert”.

Op weinige na is uit al deze vonnissen gemakkelijk op te maken, of de veroordeelden doopsgezind, luthersch of calvinist waren.

Gezamenlijk vullen deze vonnissen drie sententieboeken, waarvan het eerste begint den 23sten September 1516, waarbij men telkens de parallele plaatsen in de Crimineele Rollen en Rentmeesters-rekeningen dient te vergelijken.

Ten slotte een woord van hartelijken dank aan Mevrouw C. E. van Siegenbeek van Heukelom, geb. Fockema, te Rotterdam, de ijverige en nauwkeurige afschrijfster dezer vonnissen, aan wier vriendelijke bemiddeling ik ook de hierboven genoemde gegevens dank.

IJLST, 1909.

DE SCHRIJVER.

I. Vóór de Hervorming.

Als nooit genoeg te waardeeren bron voor het tijdvak onmiddellijk aan de Reformatie in Friesland voorafgaand, gebruikt men altijd het bekende „Bloedig Tooneel of Martenaars-spiegel der Doops-Gesinde of Weereloose Christenen, door Tileman van Braght”; maar het is bekend, hoe deze auteur vaak afging op mondelinge mededeelingen; en nu mogen wij daaraan vele en hoogst interessante bijzonderheden danken, wij zijn toch ook van te voren gewaar-schuwde, dat Van Braght zich juist daardoor vaak moest vergissen; zijne berichtgevers toch hadden meer de interessante bijzonderheden op het oog dan de belangrijkste feiten; toch danken wij juist aan deze mondelinge gegevens vaak mededeelingen, die wij natuurlijk tevergeefs zoeken in de Sententiën, Crimineele rollen en Rentmeesters-rekeningen van het Friesche Hof in het Rijksarchief te Leeuwarden; doch telkens weer zullen wij de Martelaars-spiegel hebben te toetsen aan het zeer omvangrijk materiaal in Leeuwarden.

Waar ik mij in dit artikel tot taak heb gesteld, in de eerste plaats na te vorschen wat aan de Hervorming te IJlst voorafging, kan ik niet beter doen dan af te schrijven hetgeen ik dienaangaande te Leeuwarden vond, en te liever doe ik dit, omdat IJlst het droevig voorrecht bezit, de eerste Friesche Doopsgezinde martelares geleverd te hebben.

Zoo lezen wij dan in het Crimineel Sententieboek II het volgende:

„Alzoe Ricx Heyne, Schuytemakers huysvrouwe, jegensvoirdige gevangen voor den Hove van Frieslant bekent

heeft herdoopt ende in conventiculen ¹⁾ van den Sectarysen geweest te zijn, 't Voorsz. Hoff condemneert den voorn. gevangene mitten watere geëxecuteert ende onder die galge begraeven te worden; ende verclaert alle heure goeden geconfisqueert tot profyte van syne Majesteit. Actum den XIII Marty 1556".

En in de „Criminele Rolle" (1536—1558) parallel loopende met het vonnis, lezen we onder dezelfde dagteekening: „Rix Heyne, wyff vuyter IJlst herdoopte. 't Hof opte confessie gedelibereert hebbende, is gecondemneert mit den watere geëxecuteert ende onder die galge gegraven te worden; is gepronunciert den XIII Marti anno 1556".

Wanneer wij nu Van Braght (2de druk 1685) hiermede vergelijken ²⁾, dan lezen we 1547 in plaats van 1556; den naam schrijft hij niet Rix maar Richt; bij alle onvastheid van spelling ook in namen, mogen wij misschien opmerken, dat in 1685 de naam reeds luidde als thans, doch veel ter zake doet dit niet. Omtrent den geboortedag des kinds heeft V. B. zich verkeerd laten inlichten, waar hij meedeelt, dat haar een zoon geboren werd „na dat se drie weeken gevangen geweest was"; de Rentmeestersrekening 1555—1556 licht ons beter in; „de voorn. Rycxt is in de craem bevallen, den eersten dach, nadat zij gevanckelycken gebracht werde van eenen jongen zoon"; trouwens ook V. B. deelt mede, dat de vroedvrouw te IJlst reeds bij haar geweest was, en terecht valt hij den dienaars van het Gerecht hard, dat zij „dit gemelde schaepeke Jesu Christi" in zulk een toestand meënamen; waarschijnlijk is Rix dus door de mishandeling, schrik en angst ontijdig bevallen; maar zeer onwaarschijnlijk komt mij voor, wat V. B. weer volgens mondelinge getuigen meedeelt:

„Dit kind stonden de lidteekens van zijn moeder, die zij van dese tyrannige banden ontfangen hadde, ook mede

¹⁾ Bijeenkomsten.

²⁾ Zie ook Brandt, Hist. der Reform., p. 152, 153.

seer aenmerkelyk in sijne armen, tot groote verwondering van de aenschouwers van dien”.

Ten slotte deel ik nog mede, dat V. B. alleen handelt over hen, die ter dood veroordeeld werden en dus weinig of niets geeft van de overige vonnissen; ook om deze reden dienen wij dus de sententiën van het Friesche Hof telkens te raadplegen.

Nog vond ik omtrent deze eerste friesche doopsgezinde martelares in de Rentmeesters-rekening, 1555—56, bl. 63 v. het volgende:

„Jan van Allen, weert op ten blockhuuse ¹⁾ binnen Leeuwarden, die in vangnisse onderhouden heeft Rycxt Heynen, die in eenen sack verdroncken is ende heeft gevanckelicken geseeten hondert drie ende vijftich daigen tot drie stuvers 's daechs, facit XXII £, XVI β ²⁾); item de voorn. Rycxt is in de craem bevallen den eersten dach, dat zij gevanckelijcken gebracht werde van eenen jongen zoon ³⁾ ende heeft 't selve kindt geduerende heure gevancknisse bij haer geweest een en dartich daghen, ergo hondert vier ende twintich daegen tot anderhalven stuver 's daechs, facit IX £ VI β; item de waert voor zijn moeyten van wasschen, wringen ende andere onreyndelickheit, die hij in den craem heeft gehadt II £; item voor de gerechticheyt van den biechtvader een ommekanne wijns X β; item voor de costen van de biechtvader zijn geselle met ses dieners van der justicie mit den scherprechter doen de justitie des eersten nachts opgeset worde mitsgaders des anderen nachts, doen de justitie geschiede 't

¹⁾ 22 Febr. 1499 begon men dit blokhuis te bouwen; na menige verandering te hebben ondergaan en ontmanteld te zijn, werd het in de tegenwoordige strafgevangenis herschapen. (Zie de studie van Dr. Theissen in deze aflevering.)

²⁾ 22 Ponden Vlaamsch en 16 Schellingen; 1 pond vl. was f 6.— en 1 Schelling was 6 stuivers of 96 penningen.

³⁾ De in de gevangenis geboren kinderen der martelaressen werden in de Roomsche leer opgevoed; ook dit wist deze moeder!

saemen XXXIX β ; item voor de sack daer die voorz. misdadige inne verdroncken is XIII β ; item voor de gerechticheyt van de dieners van de justitie XII β ; item die gheene, die de praeme geschoeven ende 't doode lichaem begraven heeft XII β ; item compt den scherprechter voor zijn gerechticheyt van dat hij de voorz. Rycxt tweemaal ter banck heeft gehadt ende voorts die zelve verdroncken gehadt XXIII β ; beloopt 't samen de voorsz. parthijen, als 't blijkt, bij der ordonnantie, tauxatie ende moderatie van den Hove, die men hier overlevert ter somme van XXXVII £ VI g^{r} . —

Welke vreeselijke bizonderheden bevat deze rekening uit de lijdensgeschiedenis van deze doopsgezinde zuster van IJlst!

Dat dienaren van den Hove van Vriesland echter meermalen de stad IJlst bezochten en gevangenen meenamen, blijkt uit het volgende :

1°. „Aesge Popma ¹⁾ ende Haring Gaetezoen, burgemeesters der Stadt IJlst, van dat zij gecomen zijn bijnnen Leeuwaarden, omme den Hove te verthoenen ende te kennen te geven die persoenen, die vuyt der IJlst vermits die secte waeren geweeken, naedien zij bij den Hove verscreven ende verdachvaert zijn geweest, es (is) henlieden daervoeren toegevoucht, als 't blijkt bij der ordonnantie, die men hier overlevert de somme van II £ VIII β^{r} ”. Rentmeesters-rekening 1554—1555, bl. 65r.

2°. „De elff dieners van de justiciën van dat zijluyden deur bevel van den procureur generael geweest zijn in der IJlst, van daer in Heech, voirts toe Eelhuysen ende alzoe voorts tot Eeskenhuysen om t'appreghenderen sommige persoenen, besmet van heresyen, hier van geenen noode te noemen etc., es henluiden daervoeren toegevoucht ende betaelt als 't blijkt bij der ordonnantie, die men hier

¹⁾ Deze was de vader der beroemde zonen, die 3 Nov. 1559 te IJlst stierf.

overlevert de somme van XXIII £ XVIII β". Rentmeesters-rekening 1554—1555, bl. 65v.

3°. De voizr. procureur generael van dat hij hem met thien dieners van de justicie ende twee dragers ¹⁾ der stede Leeuwaerden getransporteert heeft in der IJlst ende deur ordonnantie van den Hove eenige huysen suspect van heresie versocht ende eenen Wobbel Eeuwe huysvrouwe ende Broer Janszoen geapprehendeert ende gevanckelijk op ten blockhuysse van Leeuwaerden gebracht, in 't welc doende hij mit zijne assistenten gevaceert heeft eenen dach ende eenen nacht, de procureur tot ses stuvers elcx 's daechs ende 's nachts, beloept mit twee ponden, veerthien schellingen aen scipvracht als 't blijkt bij der ordonnantie die men hier overlevert ter somme van XIII £ IIII β". Rentmeesters-rekening 1554—1555, bl. 76v.

4°. 1555, Aug. 28.

„t Hoff gesien hebbende die confessie van Wobbel Hartmans-dochter vuyter IJlst bij haer gedaen den XVII^{en} der voorsz. maent voir Mr. Jan Rommarts, raidt ordinarius van den selven Hove, nae resolutie daerop genomen, is van heur hechtenisse ontslaegen op hantastinghe van altijts tot vermaeninghe van den selven Hove sub pena convicti weder in hechtenisse te comen, mits betaelende de costen bij heur gedaen op ten blockhuysse". Crim. Rolle.

5°. 1555, Nov. 29.

Die procureur generael contra

Vincent Dirczoen, schroor gevangen.

„t Hoff op 't proces ende die confessie van den gevangen gedelibereert hebbende is geresolveert, dat vermits die onnooselheyt van zijn persoon ende antwoirde bij hem voir commissarys van den Hove gedan ende dat gebleeken is, dat hij voor zijn apprehensie noch wel ter Kercke te gan, heeft den gevangen gebannen thien jaer lanck in de jurisdictien van IJlst, Sneeck ende Weymbritseradeel ende een jaer lanck binnen IJlst te gan, te

¹⁾ Roededragers.

preecken, te hoochmisse ende Kersmisse ende Paesschen te biechte ende 't sacramente ende van halff jaer te halff jaer daer aff te schicken beschyn onder den Hove". Crim. Rolle.

6°. Ziehier nu het vonnis van bovengenoemden Vincent Dircxzoen, afgeschreven uit het Crimineel Sententieboek II: 1555, Nov. 29.

„Alsoe Vincent Dircxzoen voor den Hoeve van Vrieslandt bekend heeft, geweest te zijn binnen der IJlst in verboeden vergaderinghe, van meninghe, indien men daer gedoept hadde, 't zelve aen te brenghe, ende hoewel aldaer nyet heerdoopt is ende heeft nochtans die voorsz. vergaedinghe nyet aengebracht ofte gedemneert, soe heeft 't voorsz. Hoff, op alles rijpelyck geleth ende etc. . . . den voornoemden gevanghen gebannen ende bant bij desen den tijt van thien jaeren binnen die jurisdictie der steede IJlst, Sneeck ende gryetenïe van Wimbriseradeel, zonder binnen die zelve tijt, daer vuyt te moeghen gaen, condemneert d'zelve 't eerst jaer lanck geduyrende binnen der kercke IJlst alle soendaeghen te hoeren 't sermoen ende hoechmisse ende te Kermisse ende Paesschen naestcomende te gaen te biechte ende te heylighen sacrament ende van zulcx volbracht te hebben van halff jaer tot halff jaer onder den Hoeve te schicken guede certificatie van den pastoir aldaer ende dat te volbrenghe te achtervolgende op die verbeurte van zijn lijff.

Aldus gepronuntieert ende vuytgesproecken te Leeuwarden in der Cancelriën den naestlesten Novembris, anno XVe L V^m.

Aan de Rentmeesters-rekeningen 1555—1556 bl. 61^r ontleen ik omtrent dezen Vincent nog de volgende bizonderheden:

„De portier van den blockhuuse van Leeuwairden, die in vangenisse onderhouden heeft Geryt Dircxzoen ¹⁾, die thien jaeren lanck gebannen is in der IJlst ende binnen Sneeck,

¹⁾ Deze wordt in 't vonnis Vincent Dircxz. genoemd.

heeft gevanckelicken geseeten negen ende 't seventich daighen tot drie stuyvers 's daichs facit XI £ XVII β, (item voor dongelkeersen, die de voorz. portier geleverd heeft in de pijntoorn ende opten sael, daer men de gevangens driemael verhoort, compt hem daervoor XXX β, belopen 't saemen die voorsz. twee parthiën als 't blijkt bij der ordonnantie, die men hier overlevert ter somme van XIII £ VII β.)

Uit het vonnis blijkt dus dat de Wederdoopers reeds in 1555 samenkomsten te IJlst hielden en er dus een Gemeente bestond. Eigenaardig dat bewijs van goed kerkelijk gedrag, dat Vincent van den IJlster pastoor moest zien te ontvangen.

Trouwens reeds vroeger was door den Hove de ketterij in IJlst opgespoord en gestraft, gelijk blijkt uit onderstaand vonnis van 6 Juni 1543.

„Alsoe den Hove van Vrieslandt zoe bij confessie als anderssins genoechaem gebleeken is, dat Mr. Jan Reynerszoen schoelmeester, ende Heyne Renicxzoen woende ¹⁾ in der IJlst, gevangens, bij hen gehadt hebben gereprobeerde ende verboden boexkens contrarie die placcaten van Key^r mt ²⁾ in desen landen van Vrieslandt gepubliceert, waerop die procureur generael ons heeren 's Keyzers versocht heeft recht ende dat die voorsz. gevangens ter cause van dien, anderen ten exemple, gestraft ende gecorregeert souden worden, nae gelegentheyd van der saecken, 't voorsz. Hoff op als rijpelyck gelet ende geconsidereert hebbende, des ³⁾ men in desen behoerde te considereren in den naeme ende van wegen Ro Key^r mt etc. . . . condempneert den voorsz. gevangens ter cause voorsz. te betaelen tot prouffijt van Kez^r mt te weten die voorsz. Mr. Jan de somme van dertich ende Heyne Renicxzoen tachtich Karolus guldens ende in de costen van justitie.

¹⁾ = wonende.

²⁾ Afgekort voor Keizerlijke Majesteit.

³⁾ des = hoe.

Aldus gepronunthieert ende vuytgesproecken te Leeuwaerden in der cancelrijen den VI^{en} Juny anno XVe ende XLIIIe. Crimineel Sententieboek II.

Wanneer Van Braght (bl. 80) verhaalt van „Richt Heynes” gevangenneming, vonnis en terechtstelling, dan zegt hij van haren naam „alsoe (na Landts wijze) na haren Man genoemd”; welnu, dan ligt voor de hand dat deze IJlster martelares de vrouw was van den „schuytemaker” Heyne Renicxzoen in voormeld vonnis genoemd.

Nog één opmerking voordat ik afstap van de wegbereiders der hervorming te IJlst.

Misschien vraagt een lezer, wat men aanving met de verbeurdverklaarde goederen der veroordeelden? Het antwoord luidt: meestal vervielen zij bij publieke verkoop aan de schatkist; soms echter schonk de Keizer ze aan een verdienstelijk man of iemand, die in 's Keizers dienst schade had geleden. Zoo lezen we:

„Lyewe wt der Ylst syn by myn Genedigen Here Stadtholder Heer Floris gegeuen ende toegestanden Renick Hayes ende Peter Liewes wt der Ylst gueden ¹⁾ na inholt een besegelde brieff, so hy daer over heeft gegeuen ende toegestanden, den XXIII^{j^{ten}} dach January, Anno XVe XVIIe”. Chart.boek v. Friesl. II p. 343.

Waarom deze goederen verbeurd verklaard werden, vond ik niet vermeld.

Al bestond er dus reeds in 1555 een doopsgezinde Gemeente te IJlst, eerst ruim tien jaar later kwam hier de hervorming van Calvin tot stand, hoewel, gelijk wij zien zullen ook dit licht door spleten en reten had geschenen, voordat het met volle helderheid naar buiten straalde. Hebben de Calvinisten te IJlst geleden, het was eerst na den Beeldenstorm en door Alva's komst; martelaren zijn onder hen niet geweest.

Van hetgeen zij voor de overtuiging van hun geloof over hadden, strekke het volgende vonnis van het Friesche

¹⁾ goederen.

Hof van 27 October 1574 tot bewijs; het eenige trouwens dat ik vond.

„Gesien bij den Hove van Friesland t intendit denselven Hove overgegeven bij ende van wegen den Procureur Generael ons heeren Coninx impetrant ter eenre op ende jegens Molle Hartmantz., Aelbert Syurditz., Ryurdt Hayoz., Jan Jacobz. Cramer, Jan Doedez., Meester (?) Jacob Jacobz., Jacob Sybrantz., Jelte Pierz. ende Pier van Leuven, alle burgers ende inwoenders geweest hebbende der stede Iist gedaechdens ende gecontumaceerdens ¹⁾ ter andere sijden; d impetrant (eischer) seijde dat in den eersten diende te considereren ende t warachtich was, dat bij placcate van den IIII^{em} Maij anno XV° LXIX laestleden alle Burgemeestern ende andere officiers jurisdictie hebbende, belast was dat sij hun ondersaeten souden vermanen te Kercke te gaen, godsdiensten te hooren ende voorts hun te dragen nae den olde Catholijcke religie, dat sy mede tegens denghenen, die sij bevinden souden in gebreecke te sijn, souden procederen met die penen ende apprehentie in den voors. placcaeten geruert. Ende hoewel eenen yegelick wel behoort hadde volgende die voors. vermaninge ende guede intentie van sijne Mat. hem te reguleren, twas nochtans soe, dat die gedaechdens van des te doene in gebreecke waren geweest, hebbende vercooren eer de voors. stadt, plaetse, heurluyden residentie voor enijgen tijdt oft int geheel te verlaten, dan die bevelen hun gedaen naer te gaen, daerdeur genouch metter daet verclarende aff geveecken te sijn van de oude Catholijcke religie ende hun begeven te hebben tot enijge gereprobeerde secten ende dwalinge dwelck alsoe nyet dienende ongestraft te blijven, hadde den Impetrant, tselve den Hove tkennen gevende, verworven citatie personel, vuyt machte van denwelcke Benedictus Franchet, IIe deurwaerder, den voors. gedaechden theurluyde laeste domicilie ende mede bij edicte hadde gedachvaert in persoen voor desen Hove te compareeren

¹⁾ Niet verschenen gedaagden.

opten laesten February anno LXX bij pene van eeuwigen ban ende confiscatie van gueden, doende mede annotatie van heur luyden gueden, sulcx als een inventaris daarvan gemaectt ende bij deese proceduyren gevoucht, medebrochte. Ten welcken dage alsoe niemant van henluyden en was gecompareert, hadde dimpetrant deselve geaccuseert de prima contumacia ¹⁾, ende versouckende geobtaineert te moegen dienen van Intendit, breder blijckende bij de citatien, relatien ende acten van accusatien, daervan sijnde, mitswelcken alsoe bij tgene voorsegd is, mitsgaders dair de overschrijvinge bij den Burgemeestern van der IJst gedaen ende bij deese proceduyren gevoucht bevonden worde, dat die voors. gedaechdens ende gecontumaceerdens nijet alleenlijck van heresie ende contraventie van den Mats placcaeten gesuspecteert waren maer oock, dat sij als nijet willende den vermaninge hun gedaen van te Kercken te gaen ende hun catholijckelijck te dragen acquieseeren in der waerheijt met heresie waren besmet, nijet tegenstaende oeck tot hunluyden verantwoord te comen, dan deene contumacie ende inobedientie op dander slaende, metterdaet verclaerden recht ende justitie te verachten, waerdeure genoemen oeck, dat van de voers. heresien nijet en bleecke de voers. gedaechden ende gecontumeerden nochtans behoorden gestraft te worden met de penen in de voors. citatien ende mandamenten begrepen; besonder alsoe nae notoire stijl ende usantie van deesen Hove in gelijcke saecken naer drie contumacien de penen in den mandamente gementioneert werden gedecreteert. Mits welcken concluderende contendeerde dat die gedaechdens verclaert soudent worden contumaces, ende voor tproffijte van dien versteecken van alle exceptien, soewel declinatoir dilatoir als peremptoir weeren ende defensien, die sij in deesen saecke hadde moegen doen, nemen ende gebruijcken. Ende voorts gebannen

¹⁾ Hierop volgen eenige regels betreffende de formaliteit van tweede en derde dagvaarding.

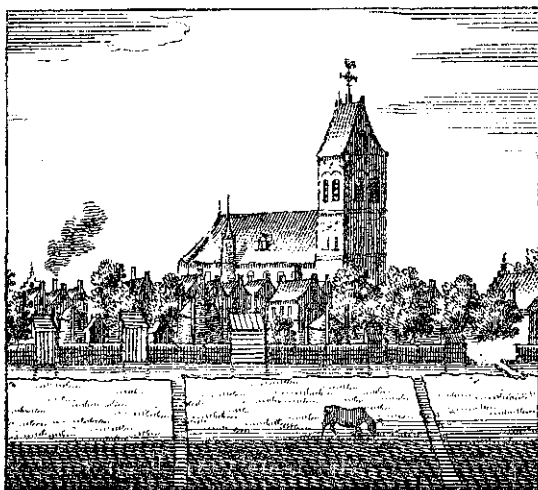
vuijt alle der Mats landen, bij pene in den placcaeten opt feijt van heresie gemaect begrepen met confiscatie van heurluijden gueden tot proffijte van sijne Mat^s, ofte contendeerde d impetrant tot sulcken anderen proffijt van contumacien als tHoff bevinden soude te behooren.

Tvoors. Hoff gesien die citatien relatien ende acten van accusatien der contumacien, ende voorts op alles rijpe-lijcken geleth ende geconsidereert hebbende tgene des men in deesen behoort te considereren in den name ende van wegen des Conincx van Spaenguen verclaert die gedaechdens ende elcx van henluijden contumaces, ende voort proffijte van dien versteectt hen van alle exceptien, soewel declinatoire, dilatoire als peremptoer weeren ende defensien die sy in deesen saecke hadden moegen doen, nemen ende gebruijcken, bant hen voorts ten eeuwigen daegen vuijt alle Co^e Mat^s landen, sonder daer weder inne te moegen comen bij verbeurte van hun lijff ende verclaert hen guederen tot proffijte van sijne Mat verbeurt ende geconfisqueert te zijn.

Aldus gepronuncieert ende vuytgesproecken tot Leeuwarden in der Cancelrije den XXVII Octobris anno 1574°.

Ziehier het droevig lot van een negental IJsters uit den voor deze stad zoo onrustigen en veel bewogen tijd, die ligt tusschen de vlucht van den eersten predikant Sixtus in 1567 en de komst van Tjalling Joukes, den tweeden leeraar der Gereformeerden, die in 1580 van Texel herwaarts beroepen werd. Ongetwijfeld waren zij Calvinisten, al wordt in hun vonnis de aard hunner ketterij niet vermeld; en, al hebben zij hun nieuw geloof niet met hun leven betaald, zij hebben er zwaar voor geboet; eeuwige verbanning en verbeurdverklaring van al hun goederen, dat was een zware straf; waarschijnlijk echter zou hun lot nog droeviger zijn geweest, indien zij voor het Hof verschenen waren.

Wie deze negen IJsters waren, is niet bekend; vermoedelijk bekleedden zij eereposten in de Gereformeerde Kerk, en behoorden zij tot de meest goeode en aanzienlijke burgers.

De kerk te IJlst.

Naar een gravure van 1664 in Schotanus „Beschrijvinge van de
Heerlijkheid van Frieslandt.

II. De Gereformeerde Kerk en de Gereformeerden te IJlst, in de 17de eeuw.

Natuurlijk kan het niet in mijne bedoeling liggen de geschiedenis dezer Kerk te verhalen; om hare macht en invloed, hare beteekenis te schetsen doe ik een greep uit haar verleden en kies daarvoor, aan de hand van een oud Kerkeradsboek van 1646 tot 1779, een voor hare geschiedenis allerbelangrijkst tijdvak; en ik breng hier ter plaatse mijn dank aan den Heer Not^s. Cannegieter, die mij zijne aantekeningen omtrent dezen tijd zoo bereidwillig ter inzage afstond.

Ziehier wat ik daaraan ontleende:

Acte des E. Kerckenraets tot IJlst,
over het misbruick van ongeoorloofde middelen in
geval van siekten, etc.

Alsoo men dagelijks hier ter plaetse verneemt en ge-
waer wort, dat Ledematen deser Gemeijnte haer meer en
meer beginnen te begeven tot aenwendinge van supersti-
tieuse, afgodische, ongeloovige en in summa geheel onge-
oorloofde en verbodene middelen in geval van betoovert
te sijn, als tot het opsteken van 3 om Godts wille gebe-
delde keerssen, tot het zieden van eenich goet over het
vijer etc. om daardoor, nae's duijvels ingeven, die een
leugenaer geweest is van den beginne, noch is en oock
eeuwich blijft, den Toovenaer te ontdekken, en sulcx t'ene-
mael strijdich is met Godts H. Woort en 't ware geloof
in J. C. — Soo ist, dat de E. Kerckenraedt, dit diep in de
vrese des heeren overwegende, nodich acht om alle Lede-
maten der Gemeijnte opentlick hier over te waerschouwen
en dit voor te stellen, opdat niemant hier over nae desen
eenige onwetenheijt tot verschooninge hebbe voor te wen-
den: denckende oock voort nae desen soodanige dingen
sticktelijck met oeffeninge van de C. disciplijn en afwee-
ringe van 't H. Avontmael, te straffen aen allen, van de-
welcke sulcks meer mach bespeurt en gehoort worden.

Aldus gearresteert in onse Kerckl. vergaderinge binnen
IJlst, huijden den 20 Januarii, oude, stijl 1649. (get.) Theo-
dorus Ruardi. Eccles. Ilostanus. ¹⁾

1646, 24 Oct. Jan Sijmonsz had „sich onlanghs met
sekere vreemt persoon in een openbaer vecht-spel door
dronckenschap verlopen”. Hem werd tengevolge daarvan
het Avondmaal ontzegd.

1646, 18 Dec°. Hoyte Jackles en Wijtze Beernsz. hadden
„van wege sekere turfhoop en — schult over lange jaeren

¹⁾ „Theodorus Ruardi gebooren tot Sneek den 20 Febr. 1619, overl.
tot IJlst 25 Majus 1700, out zijnde 81 Jaer leit alhier begraven”.

Aldus vermeldt zijn grafsteen te IJlst, die tevens een helaas
onleesbaar vers bevat.

geschied" met elkaar verschil. Hoijte Jackles beriep zich op den Kerkeraad, die partijen voor zich liet komen, waarop zij „vriendelijk (door tusschensprekinge en voor-slach van den E. Kerckenraedt) met malcanderen verac-cordeert sijn”.

1647, 13 Jan^{ri}. Fedde Annis had zich „onlanghs door haesticheijt met sijn buyrman, sijnde buyten de gemeijnte, in openbare moeihte en vuijstgevecht verlopen”. Hij werd dientengevolge gestraft met ontzegging van het Avondmaal.

1651, 3 Decr. Pietter Thijssen had iemand buiten de gemeente wonende, in het openbaar „met een groote hooft slach” zoodanig getroffen, „waerdoor die persoon quam neder ter aarden in swijm te storten”. Hem werd het Avondmaal ontzegd.

1655, 25 Aug^r. Eelcke Tjeerts Alckema was „onlanghs op sijn straet in ongewoonlicke postuijr gesien”, namelijk „in gans nederliggende en op handen en voeten, als sich niet wederom konnende oprichten, kruypende nae sijn huijs”; waarom hij door de omstanders als dronken werd aangemerkt, te eerder omdat hij „te voren in de Brandewijn was geweest”. Hij verklaarde voor den Kerkeraad, dat „dit hem alleen uyt syn natuyrlicke strammigheyt in syn luijcht (jicht)?) bejegent was, die hij meende door 't nederliggen in 't gras wat te verdrijven, edoch contrarie bemerckende en sich derhalve wederom willende oprichten om in huijs te gaen, hem so wel aangreep, dat hij hem naeuwelicks konde omwenden en veelmin wederom op sijn beenen te stellen, sodat hij genootsaecht wierde, daer-door, wilde hij in syn huijs sijn, op handen en voeten daer na toe te kruipen”. Zijn verklaring werd . . . voor goed aangenomen.

1656, 6 Decr. De burgemeester Willem Waabbesz. had zich wederom „tot openbare ergernisse verlopen”, en mocht dus niet aan het Avondmaal deelnemen.

1660, 2 Feb^{ri}. Jonker Joost van Heerma ontving een berisping over zijn „reukeloos” ¹⁾ ergerlijk leven en wandel.

¹⁾ roekeloos.

1667, 24 Aug^s. De predikant Theodorus Ruardi notuleert: „Op de bekendmakinge van mijns huijsvrouws boeteveerdigh beklagh over hare begane misslagh, heeft de Kerkenraad dusdanige acte buijten mij predikant alhier selve beraamt en raatsaam bevonden mede nevens de voorgemelde, toekomende Sondach, voor het houden deses Avondtmaals alhier voor te stellen, luidende aldus:

„Sekere suster haar vergrepen hebbende aan sekere sluijkerij, begeert van de Gemeente sulks om Chrⁱ wille haar te vergeeven, alsoo sij met groot berouw en leetwesen daarover bevangen is”.

Ruardi's eigen vrouw had namelijk kant gesmokkeld.

1670, 5 Mei. Siouke Pouwels, „die huijden onbeschaamd. dronken en vol, opentl. in 't gesicht der gantscher Gemeijnte, midden onder de proef-predikinge met groot gestommel in de kerke quam, de stoelen met gedruis, dat het de lidmaten aansagen en hoorden, langs de kerke henewerpde”, ontvangt daarvoor een geduchten uitbrander.

1673, 4 Decr. Jonker Galama en zijn juffrouw worden geciteerd wegens hun wegblijven sedert eenigen tijd uit de kerke.

1674, 26 Aug^s. Karst Hijlkes, de predikant Theodorus Ruardi en de burgemeester-ouderling Vena hebben samen een dispuut gehad van politieken aard, waarbij de een voor den Prins, en de andere voor de de Witten partij heeft getrokken. Voor den Kerkeraad verzoenen zij zich.

1675, 2 Mei. De burgemeesters Feijkma, Adama en Rispens worden beschuldigd van ergerlijke dronkenschap.

1679, Augustus. Wijtse Uijlkes berispt „over sijn trage kerkgangh en andere ergerlijke wandel door sijn geduijgrigh tabak drinken. 1)

1687, 30 Octr. Geciteerd worden „dese navolgende Regenten (alle Litmaten deser Gemeijnte); de nu praesiderende burgemeester Arian Ruijrdts Jongedijk, de burgemeester Waalle Joh. Boktema, de burgemeester Simon

1) rooken.

Simonis en de 4 vroetsluijden: de olde burgemeester IJsbrandt Jans Wijnsma, Joan IJedes IJedema, Lieuwe Feikes Feikema en Anne Jacobs Schanstra, wegens de openbare bekende ergernisse verleden Donderdagh den 27 Octobris 1687 op de begraaffensdagh van Juffr. Juliana van Esgama int sterfhuijs doemaals, soo door 't onbehoorlijk lange verblijf, als bijgevoegde suijperie en dronkenschap en oock noch voort van eenige derselver, na het weghscheijden van daar, vervolgens door 't openbaar gaan in de kroegh van „de 3 Rosenobels ¹⁾ gepleeght”.

1690, 4 Decr. Anne Ziblesz. wordt aangeklaagd wegens sluikerij van tabak.

Hierbij willen we 't laten; er blijkt genoegzaam uit, dat de Kerk van die dagen zich met alles en nog wat bemoeide en daardoor, al vaardigde zij alleen kerkelijke straffen uit, van tijd tot tijd in botsing moest komen met de openbare overheid, gelijk wij later ook zullen zien ²⁾; maar er blijkt tevens uit, dat zij, zonder aanzien des persoons, al hare tuchtmiddelen aanwendde tot beteugeling, zoo mogelijk, uitroeiing van een destijds alhier epidemisch heerschend kwaad; of intusschen die tuchtmiddelen voor de meesten afdoende waren, geloof ik niet, daar de geciteerden en onder censura morum gestelden telkens weer tot hun oude zonde vervallen; ja, — ik vrees zeer, dat in die consistoriekamer in het oude koor der voormalige R. C. Kerk nog al eens huichelaars werden gekweekt, die voor hunne berisping maar al te spoedig „dank zegden”.

Ten slotte nog iets.

Wie des Kerkerads sententiën zou willen aanwenden

¹⁾ De herberg van IJlst, door den Kerkerad vaak aangeduid als „de publijke suiyp-kroegh”, waar „Geertje” herbergiersche was; een tweede heette „de drie Friezen”, daar stond Geertje Fatses achter de toonbank; ook lezen we van sommigen, die beschuldigd worden van „het aanhouden en toelaten van openbare brandewijn-suypers”; brandewijn was toenmaals de volkskanker.

²⁾ Nl. in de Bijlagen.

als maatstaf ter beoordeeling der geheele Gemeente, zou even dwaas handelen als wie bijv. de sententiën van het Hof van Vriesland als meetsnoer nam voor de gansche toenmalige maatschappij; daar was nooit een tijd, dat ernstige, diepe vroomheid geheel ontbrak; ook in die dagen ging zij stil haren weg; de armen van geest doen niet veel van zich spreken, of zij met een boekken in de hand voortsloffen op stillegangers in een eenzame kloostercel, of zich met heilbegeerig luisteren scharen om den kansel in een protestantsch bedehuis.

In elk geval worden wij getroffen door de diepe bewustheid, die deze gereformeerde kerk had van hare christelijke roeping.

III. Aanzienlijke geslachten en ambtenaren.

Uit de „Aanteekeningen uit een oud Kerkeradsboek der Ned. Herv. Kerk te IJlst” over de jaren 1646—1779, bovenvermeld, ontleen ik het volgende omtrent verschillende aanzienlijke geslachten en personen, die te IJlst geleefd of althans gewoond hebben.

A. Gereformeerde nakomelingen der Van Popma's.¹⁾

23 Septr 1646.²⁾ Juffr. Jeltie van Galama, huisvrouw van den burgemeester Jr. Aesge van Popma.

19 Aug^s 1647. Juffr. Hauck van Popma, jongedochter.

30 Jan^{ri} 1656, met attestatie van Deersum, Jr. Joost van Heerma met Juff. Wick van Popma, zijn huisvrouw.

¹⁾ Het geslacht Popma bleef catholiek, toen de gansche Gemeente tot den hervormden godsdienst overging; zie over dit geslacht mijn „Historische Bizonderheden van IJlst”. Overdr. uit *Het Nieuwsblad van Friesland*, 1908.

²⁾ De datums vermelden wanneer zij lidmaten zijn geworden te IJlst.

- 28 Novr 1659, met attestatie van Loïnga Jr. Rein van Popma en zijn Juffr. Tethie van Beima.
- 23 Aug^s 1660. Juffr. Han van Popma, weduwe van den Heer Ulpianus Sprongh.
- 27 Novr 1660. Jidkje Sioerds dr., weduwe van den luitenant Jr. Sijds van Popma.
- 30 Jan^{ri} 1661. Jr. Sijbolt van Popma.
- 2 Mei 1669. Anthie Dyorris, jongedochter, dienstmaagd van de oude juffrouw Popma.
- 29 Jan^{ri} 1671. Juffr. Tethje van Popma.
- 20 April 1686, met attestatie van Warga, Juffr. Jeltie van Popma.
- 28 Jan^{ri} 1694, met attestatie van Leeuwarden, Juffr. Tetic van Popma, weduwe Galama.

B. *Het geslacht Galama (van).*

- 23 Septr 1646. Jeltie van Galama, huisvrouw van Jr. Aesge van Popma.
- 10 Mei 1648. Hijlck van Galama met attestatie van Jorwerd.
- ” ” ” Kniertje van Galama met attestatie van Jorwerd (haar dochter).
- 31 Jan^{ri} 1670. Jr. Julius van Galama met attestatie van Hemelum.
- 8 Decr 1698. Tettje van Galama met attestatie van (?), gehuwd met Van Popma.
- 13 Juni 1710. Elisabeth van Galama geb. Coehoorn met attestatie van Morra.
- 28 Novr 1720. Sixtus Antonius van Galama, gehuwd met Cicilia Willemina Sigers Ter Borgh.
- 11 Decr 1763. Theodora Marharetha. } Deze zusters stonden
 ” ” Titia Juliana. } bekend onder den naam
 van „de freules”.

Toen in 1751 door 4 Gecommitteerden uit de Magistraat en Vroedschap een omgang werd gedaan bij alle ingeze-

tenen „om een vrijwillige gifte tot herstel van het vervallen kerkgebouw”, schonk den 1sten Mei van dat jaar de Weduwe Sixtus Antonius van Galama een zilveren Avondmaalsschotel aan de Gereformeerde Kerk, gemerkt met de wapens van Galama en Sigers; op het transvers staat:

„Dit vereert C: W: de Sigers Ther Borgh, wed. Galama aan de Kerke tot IJlst, 1751”.

De Diakens en hunne opvolgers moesten dezen bewaren; het origineele handschrift, waarbij de schenking plaats had, moest „in de Diaconie-kist” bewaard blijven.

14 Septr. 1724 kwam deze vrouw met attestatie van Paterswolde.

C. *Het geslacht Bokkama.*

1652. Sijbrandt van Bokkama (de bewuste Monstercommissaris).
- 3 Mei 1663. Doco Roorda van Bokkama, met attestatie van Jorwerd.
- ” ” Hiske Huijberts Hiddema, met attestatie van Jorwerd, huisvrouw van bovengenoemde.
- 21 Aug^s 1664. Teetske en Anthie van Bokkama, jongedochters.
- 29 April 1666. Dina van Bokkama, jongedochter.
- 25 Novr 1666. Taetske van Bokkama, huisvrouw van Dr. Taco Bruinsma J. U. D.
- 27 Jan^{ri} 1667. Habeltje van Bokkama.

D. *Het geslacht Van Eesgama.*

- 30 April 1654. Juffr. Margaretha van Eesgama, met attestatie van Cornjum, huisvrouw van Reinier van Tzum.
- ” ” Juffr. Aurelia van Eesgama, weduwe van den kapitein Snabelius.

27 Octr 1687, overleed Juliana van Eesgama, op wier „begravenisdagh” het zoo schandelijk toeging.

E. Van Harinxma.

23 Aug^s 1691, de WelEdel Hooggeboren Heer Idzardt Jacob van Harinxma.

F. Het geslacht van Hettinga.

- 30 April 1654. Luitenant Nicolaus van Hettinga met attestatie van Harlingen.
 7 Dec^r „ Colonel Homme van Hettinga.
 24 April 1660. Anthonius van Hettinga, jongman.
 25 Jan^{ri} 1674. Dezelfde met zijn huisvrouw Pijttie Bonnes, met attestatie van Goïnga.

G. De Edel Achtb. Heere Jr. Schelto van Rispens.

Dat niet alle burgemeesters van IJlst waarlijk „vroede luyden” waren, toont het leven van Schelto of Schelte van Rispens, van wien de „Aanteekeningen” ons het volgende meedeelen:

- 7 Mei 1656. Juffr. Tijttie van Viersen, huisvrouw van den Burgemeester Rispens.
 27 Jan^{ri} 1660. Titia Donga, met attestatie van Burum, huisvrouw van den oud-burgemeester Schelto van Rispens.
 27 Jan^{ri} 1667. De E. Achtb. heer Schelto van Rispens.
 5 Feb^{ri} 1673. De burgemeester Rispens, die in „de 3 Rozenobels” een halve ton biers in het gelag had gegeven, ontvangt daarvoor een ernstige berisping.

- 28 Aug^a 1673. De burgemeester Schelto van Rispens wordt „soetelijk” vermaand wegens de opspraak „soo van sijn al te milde tracteeren tot sijnen huijse als ook voort tot voorsichtiger wandel mede somtijds buitens huijs”.
- 23 Aug^s 1674. De burgemeester Schelto van Rispens wordt het Avondmaal ontzegd, na een ernstige vermaning aan- en boetvaardig berouw van hem wegens ergerlijke dronkenschap.
- Octr 1675. De Edel Achtb. Heer Rispens ontvangt eene reprimande over zijn dronkenschap.
- April 1676. Schelto van Rispens wordt beschuldigd van ongeoorloofde handelingen met zijn dienstmeid, hetgeen echter niet is bewezen.
- 23 Aug^a 1676. De burgemeester S. v. R. aangeklaagd „wegens sijn nu openbare bekende hoererije, tot onteeringe en schendinge van sijn eigen huijs, met sijn dienstmeijdt gepleeght, tot groote disreputatie van sijn persoon en versmadinge bij een ijegelijk”, wordt na zijn bekentenis daarvoor zeer ernstig bestraft.
- 22 Juli 1677. Toen al de burgemeesters van IJlst te zamen worden „geciteerd” wegens openbare dronkenschap en vechterije in „de 3 Rozenobels”, geschiedt dit „buijten de heere Rispens, die noch van te vooren en ook noch onder de censure stond en . . . blijft”.
- En hiermede eindigt zijn strafregister; trouwens, het was lang genoeg.

H. Arjen Ruijerdts Jongedijk.

23 April 1682 werd de „vroedsman” Arjen Ruyerdts Jongedijk lid der Gereform. Kerk.

30 Novr 1687 behoort hij als „praesiderend burge-

meester" met twee zijner ambtgenooten, 4 vroetsluijden, een oud-burgemeester en nog drie andere lidmaten tot de geciteerden, wegens de openbare bekende ergernisse, „verleden Donderdagh den 27sten Octobris 1687 op de begraaffensdagh van Juffr. Juliana van Eesgama int sterfhuijs doemaals, soo door 't onbehoorl. lange verblijf, als bijgevoeghde suijerie en dronkenschap en oock noch voort van eenige derselver, nae het weghscheijden van daer; vervolgens door 't openbaer gaen in de kroegh van „de 3 Rosenobels" gepleeght".

Ook onder dagteekening van 13 Jan^{ri} 1689 wordt zijn naam in het notulenboek genoemd, wanneer Juff. Jel van Popma door den predikant Th. Ruardi en den ouderling Hanso Meinema „particulier tot haren huijse" wordt aangesproken „om haar in conscientie ter dege aan te tasten". Zij verklaart daarop, dat de burgemeester Jongedijk wel bij haar was geweest, „maar noijt bij naght of ontijde bij haar in haar kamer".

Ten slotte vinden we dezen Jongedijk in 1716 opgegeven als ouderling; hij was toen oud-burgemeester.

I. Alfabethische lijst der Burgemeesters van IJlst,
tusschen 1647 en 1779.

Arjen Ruijerdts Jongedijk.	Jan Willems Vena.
Bastiaan Sijbrands Overdijk.	Jelmer Ruijerdts Jongedijk.
Claas Dirks Boeij.	Jhr. Mr. Johan Abraham van
Crolus.	Schurman.
Douwe Jans Braaksma.	Jr. Esge van Popma.
Evert Albaarda.	Klaas Klaassen Sannes.
Evert Evertsz.	Meelis Walles Oppedijk.
Gerben Jans Brandt.	Minck Doeijz.
Hector Gerlaci Habboma.	Nanne Simens Hoijtema.
Hero Feijkes van Feijkema.	Oene Wijbes Doniaga.
Jaan Jacobsz. IJdema.	Paulus Pijters Timmerman.
Jan Jelles Wiersma.	Reijnier van Tzum.

R. H. Post.	Taede Tjebbes Walma.
Rincke Mircks.	Tamme Tammerius.
Rintje Hiddes Fleersma.	Tjietse Sijbrens Jorritsma.
Jr. Schelto van Rispens.	Waale Johannes Boktema.
Sible Tjommes Koopmans.	Walle Wijtses Bootsma.
Simen Marcx Ekama.	Willem Pieters Hoekstra.
Simon Simonis.	Willem Wabbes Abbema.
Sioerd Hermens.	Wijbe Johannes Adama.
Sipke Innes Wijtsma.	IJme Nauta.
Sijbren Tjitses Jorritsma.	IJsbrand Jans Wijnsma.
Sijtse Wijbes Abbema.	Zandstra.

J. De Secretarissen

in dit zelfde tijdvak.

Herconis,	vóór 1646.*	Lambertus Sicma,	1697.
Floris Mirks,	1654.	Johannes Bouritius,	1708.
Hermannus Botma,	1661.	Renicus Posthumus,	1710.
Taco Bruijnsma,	1666.	Wiarda,	vóór 1778.
Hanso Meinema,	1674.		

* De jaartallen duiden aan, wanneer zij hun functie aanvaardden.

K. Schoolmeesters of — dienaren en Bij-Schoolmeesters

in dit tijdvak.

Antonius Calsbeeck,	1648.	Sietse Rienks Beertema,	1720.
Andries Riencks,	1654.	Karel Keverlingh,	1726.
Elconius Elcoma,	1671.	Stephanus Theodorus	
Taeke IJbesz.,	1678.	van Loonsma,	1750.
Goitsen Jarighs,	1710.	Gerrit Jochums Reitsma,	1757.
Gerrijt Gerrijts Muijse- laar,	1718.	Ebbing Olferts Kiestra,	1765.

Bij-Schoolmeesters :

Sijmen Douwes.,	1665.
Hendrik Frederiks Wilholl,	1669.
Taale IJbesz.,	1685.